

Гливінська Л. К.
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

“НЕПОВТОРНІСТЬ ПОВТОРНОСТІ” У МОВІ ПОЕЗІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ М. ВІНГРАНОВСЬКОГО)

У дослідженні здійснено лінгвостилістичний аналіз антропоморфної метафори – релевантного засобу образотворення в словесно-поетичній системі Миколи Вінграновського.

Ключові слова: поетичне мовлення, антропоморфна метафора, структура, семантика.

Миколу Вінграновського слушно вважають одним із духовних батьків “метафористів” в українській поезії [6]. У розкутості форми, в асоціативній невичерпності, у схильності до експерименту, контрасту впізнаємо естетику поетового слова:

*Це свято печалі – моє. Не твоє.
Як я не хотів цього свята печалі!
Але воно вже заспівало своє,
І я вже не знаю, як жити мені далі.*

*Де глянеш – не глянь. Де іти – не ідеши.
Мовчиши – не говориши – а чути до слова...
Лиш літо синіє до білих одерж,
Та буде, та буде дорога сивова.*

М. Вінграновський – виразно суб’єктивний автор і саме цим цікавий. Художня мова М. Вінграновського є індивідуальним витвором на рівні звука, морфеми, слова і навіть у способі розставляти розділові знаки. Поет вдається до найдивовижніших структурно-сміслових імпровізацій зі словами, з композицією вірша. “Українське слово постає в ньому шляхетним і вишуканим, легким і перевтілним, гнучким і уягливим, всією своєю природою спочутливим до найтонших нюансів думки...” [5, с. 10-11].

До наукового вивчення мовного стилю М. Вінграновського зверталися О. Андрієць, Г. Вокальчук, Н. Данилюк, С. Єрмоленко, М. Токар та ін. Предмет розгляду становили, зокрема, міфологемна наснаженість поетичної лексики, народнописенна естетика художнього слова, індивідуально-авторські новотвори, звуко символізм поезії. У цілому, творчість М. Вінграновського аналізувалася принагідно – на тлі мовно-художнього контексту XIX–XX ст., а тому осмислення індивідуальної лінгвопоетики цього автора залишається актуальним науковим завданням.

Запропонована стаття висвітлює один з аспектів комплексного дослідження, спрямованого на виявлення системотвірних ознак у художньому мовленні М. Вінграновського.

Мета статті – охарактеризувати явище антропометафоризації, показове для мовомислення Вінграновського-поета.

Антропоморфна метафора (за іншою термінологією – прозопопея, метагоге, персоніфікація, уособлення, втілення) взагалі є одним із найпоширеніших різновидів тропеїчних структур. І це закономірно, оскільки в центрі уваги людини перебуває сама людина як “мірило всіх речей” (Протагор). Зрештою, “історію літератури можна сформулювати... як прекрасну, з одного боку, повторність неповторності, з другого боку, неповторність повторності” [10, с. 679]. Ця думка Ю. Шевельова проектується й

на художню мову. У системі образного слововживання нове опосередковується традиційним, “повторність, тиражованість поетичних прийомів не позбавлена естетичної цінності” [8, с. 21].

Антропоморфна метафора сягає своїм корінням міфологічних – антропоморфічних і анімістичних – уявлень про світ і місце людини в ньому. Антропоморфізм, анімізм як способи світовідчуття виявляються в одуховленні дійсності, уподібненні людині, перенесенні на реалії предметного світу, небесні тіла, об’єкти флори, фауни тощо людських властивостей, у наділенні явищ тілесними особливостями людини, а також рисами людської психіки.

Квантитативний аналіз поетичних метафор М. Вінграновського засвідчив [1], що перенесення ознак предметів, явищ, аспектів буття здійснюється насамперед за принципом уподібнення істотам, тобто найчастіше йдеться про “оживлення” неживого (68,3% від загальної кількості метафор). Значно менший відсоток (21,8%) тропеїчних контекстів – це метафори, побудовані на ґрунті перенесення властивостей неживого на неживе (міжречове / позаперсонне означення): *Зоря над містом хлібом пахне темним...* [2, с. 69], *В тихім світлі нічних заграє / Пахло травами небо в морі* [2, с. 88]; живого на живе – 8,8%: *Цар цвіркунів Цвіркун-Співець / Інжура як побачив, / То так зрадів – хай тобі грець! – / Що аж зайшовся плачем* [2, с. 194]; неживого на живе – 1,1% (уречевлення понять): *У тім яру на темнім дні діброви / В цю білу провесінь до себе я розцвів* [2, с. 121].

Зауважимо, що семантична динаміка лексичних одиниць, які зазнають образного переосмислення за принципом антропоморфізації, виявляється в нейтралізації архісем “неістота” – у назвах предметів, явищ, абстрактних реалій, “нелюдина” – у назвах істот (тварин, птахів, комах, риб) та в актуалізації імпліцитної семи “людинототожність”. Метафоричні конструкції, зафіксовані в текстах М. Вінграновського, систематизовано з урахуванням, по-перше, семантики слів у складі тропеїчних синтагм і, по-друге, граматичної форми вираження антропоморфних ознак.

За результатами опрацювання поетичного словника М. Вінграновського виявлено, що система понять, на які поширюється переосмислення є досить розгалуженою. Уявлення про різноманітні факти дійсності типізується в іменниках, що лінгвалізують, зокрема, такі реалії:

1) просторові (*Вітчизна, дорога, земля, космос, небо, ріка, світ*): *Коли свою Вітчизну / Я називаю суцвіттям дерев – / Вона простягає мені свої руки...* [2, с. 50], *...І глупий космос стане за порогом...* [2, с. 32], *А небо йшло в скафандрі хмар землею* [2, с. 120], *І, тихий туман пригорнувши до себе, / Вечеряє поле піснями з долин* [2, с. 97];

2) часові (*весна, вечір, епохи, літа, ніч, ранок, серпень*): *Століття за століттям протекло, / Епохи просміялись, наче діти* [2, с. 212], *Білий ранок рушник носить, / Витирає очі. / Витирає і не каже, / Що сказати має. / Де присяде, де приляже, / Очі витирає* [2, с. 49], *Серпень ліг під куцем смородини, / Шепотів: дозрівай, будь ласка...* [2, с. 92];

3) предметно-матеріальні (*вишні, дім, камінь, мед, соняшники, хата, хліб*): *Тягнуть вишні до берега снів / Матіоли невидимий невід* [2, с. 89], *Кричить-горить занедбаний мій дім, / Мій дім убогий ладен старцювати* [3, с. 23], *То буде сон... і нам присниться тато... / А тату – ми, стежиною йдучи... / А хаті – хата, нашій хаті – хата / Під крапелиною хмарини уночі* [2, с. 105];

4) екзистенційно-емотивні (*біль, надія, печаль, розлука, совість, сум, тривога*): *Ти вся – із щастя! І з тобою / Ще не вітається печаль, / Та біль з розлукою німою, / І*

нелюбові чорна даль [2, с. 128], *Мовчить печаль, і сум мовчить у сумі...* [2, с. 117];

5) мислиннево-мовленнєві (*думки, згадки, мова, мрія, пам'ять, розум, слово*): *Про серце сказано, що з нього на свободу / Думки великі вийшли в повноцілість* [2, с. 201], *Дитя заснуло на руці, / Як слово на долоні мови...* [2, с. 94].

Наведений ілюстративний матеріал дає підстави твердити, що важливою складовою мовно-поетичної концептосфери М. Вінграновського є наскрізний антропоморфізм. Через світ людини як фізичної й духовної субстанції репрезентується весь навколишній світ – природні явища, предмети, рослини, тварини – і система філософсько-абстрактних категорій. Семантичне ядро антропоморфної метафори переважно складають одразу кілька лексичних одиниць. Найчастіше поетичний контекст формують багатоконпонентні (багаточленні) метафоричні конструкції. Можна припустити, що варіативність формально-граматичних типів метафор у художньому ідіолекті визначається авторською інтенцією уникати стандартних, одноманітних синтаксичних схем, чим увиразнювати як форму, так і зміст образного висловлювання.

У складі багатоконпонентних тропів слова-метафоризатори можуть мати розгалужену систему залежних слів, що увиразнюють переосмислення ключового компонента синтагми. Наприклад: *І небо йшло задумливо над світом, / І довгі зорі сіяло крізь віти, / Втираючи хмариною чоло* [2, с. 78]. Структурно-смісловим центром запропонованого контексту виступає метафоризований іменник *небо*. Про антропоморфізацію цього слова сигналізує сполучуваність з одиницями *йшло, сіяло*. На поглиблення метафоричного зв'язку між компонентами предикативної сполуки вказують другорядні члени речення з групи присудка: *задумливо, зорі, крізь віти, втираючи хмариною чоло*.

З метою актуалізації зображувально-виражальних можливостей слова М. Вінграновський нерідко вдається до ампліфікації:

*Я тікав, тікав від цього імені,
Як тікають тисячі із нас.
Наздогнало. Обхопило. Глянуло.
Прокляло. Простило. Обняло.
Засмутилося. Задумалось. Поганило.
Випросталося. Звело. І – повело!* [3, с. 46].

Важливо, що в поетичному мовленні М. Вінграновського значний потенціал асоціативних зв'язків між поняттями різного ступеня абстрактності демонструють антропоморфні метафори, семантичне ядро яких становить дієслівна ознака. За спостереженням В. Русанівського, у поезії “метафоричний образ, побудований на дієсловах, виступає як засіб подвійного бачення світу: реальне виступає на фоні фантастичного, створеного уявою поета. І все ж уявний образ, подібно до тіні, що окреслює на стіні контури певного предмета, в усьому основному повторює реальний світ” [7, с. 11].

У мовотворчості М. Вінграновського широкі сполучувані можливості виявляє, зокрема, дієслово *дивитися*. До речі, на особливу семантичну наснаженість цієї одиниці, а також лексеми очі звернув увагу М. Сулима. “Все дивиться у віршах Миколи Вінграновського... – зауважує дослідник. – Поет чесним поглядом вдивляється в очі світу, в який прийшов. Пильно і уважно, щоб пізнати, збагнути” [9, с. 152]. У М. Вінграновського знаходимо: *Подивилось небо крізь зорю* [2, с. 141], *Виглядає зоря з-за гори – / Не надивиться* [2, с. 28], *Лищина дивиться горіхами на хмару* [2, с. 57], *Картопля дивиться у землю золоту* [2, с. 169], *Ожина дивиться. У зуби аж*

заходить... [2, с. 177], *Ліс в осені стояв. Дивився на райцентр* [2, с. 70], *Лиш я незчувсь, як стихнула хода... І на слова мої дивилася вода / Кленовими осінніми очима* [2, с. 101], *Заплющить очі давнина, / Подивиться на себе* [2, с. 150]. “Вінграновський наче сприймає дійсність не лише людськими чуттями, а й “чуттями” всього живого, – пише І. Дзюба, – на якійсь грані, що єднає все суще у спільному для всіх відчутті життя... Звісно ж, це людське, але загострене розумінням своєї значущості, граничності для всієї сфери живого” [4, с. 21].

Образотворчу функцію в складі предикативних сполук виконують дієслова-метафоризатори на позначення мовленнєвої діяльності людини: *благати, вітатися, говорити, звати, кликати, мовчати, шептати* і под. М. Вінграновський вдається до таких слововживань:

- 1) *І сонна тиша сонним язиком*
Шепоче саду сиву колискову [2, с. 64];
- 2) *Тиша тишу по імені кличе* [2, с. 131];
- 3) *Кличе сонце земля моя...* [2, с. 60];
- 4) *І говорить гроза з грозою* [2, с. 127];
- 5) *Мовчать береги ясночолі,*
Мовчить ясночолу земля [2, с. 68];
- 6) *Ходять ночі без словечка,*
І дні не говорять [2, с. 49].

У наведених контекстах зауважуємо дію принципу наскрізної антропоморфізації. На це вказують, зокрема, уточнення до дієслівних ознак: *(тиша) язиком шепоче саду колискову* (1); *(тиша) по імені кличе* (2); *кликче сонце (земля)* (3); *говорить гроза з грозою* (4). Структура метафори ускладнюється й через інші смислові зв'язки. Так, іменник *тиша* (1) зазнає подвійної метафоризації – через дієслівну ознаку і через прикметникову ознаку *сонна*. Те саме мовностилістичне явище спостерігаємо в прикладі (5), де вказівка на оживлення міститься як у дієслові, так і в атрибутивних характеристиках *ясночолі (береги)*, *ясночолу (земля)*. Контекст “*ходять ночі без словечка*” (6) теж сформовано за принципом персоніфікації: людські властивості приписуються поняттю з темпоральним значенням *ночі*.

Дієслова мовлення утворюють тропеїчні синтагми в пейзажних замальовках: *Шепоче дощ про тебе у траві, / Ріку читає сірими очима* [2, с. 155], *...Та тут до грому навздогін / Заговорила груша...* [2, с. 186], *Скажи ж мені, Дніпре, які вітровії / Все кличуть тебе крізь степи та гаї?..* [2, с. 139], *Зеленим голосом сади зовуть зозулю* [2, с. 169], *Добрий день – сказав сьогодні вечір* [2, с. 156].

У поезії М. Вінграновського лексеми-номінації природних явищ, рослин, тварин, предметів, абстрактних понять демонструють незвичну сполучуваність з дієсловами, що позначають процес перебування суб'єкта в певному психофізіологічному стані. Склад компонентів-метафоризаторів представляють, зокрема, такі одиниці: *зажуритися, любити, плакати, посумувати, ридати, сміятися, страждати*. Явище глибинної персоніфікації навколишньої дійсності простежуємо в численних контекстах: *Була гроза, і грім гримів, / Він так любив гриміти, / Що аж тремтів, що аж горів / На трави і на квіти* [2, с. 186], *Тринадцять руж під вікнами риди* [2, с. 125], *...зажурилися / Старезна скеля над урвищем / Та дуба всохле стовбурище* [2, с. 182], *Заплакали шпакі журно, знялись за туманом, / Прилетіли весну стріти – прилетіли рано* [2, с. 184], *А тихо як... І місяць під водою, / Неначе совість плаче під вікном...* [2, с. 117].

Узагальнюючи, зауважимо, що тропеїчна система поезій М. Вінграновського характеризується складною формально-змістовою структурованістю. У межах мікро- /

макроконтекстів взаємодіють різноманітні образно-виражальні засоби – порівняння, епітети, метафори, стилістичні фігури, що утворюють розгорнуті ланцюги залежностей.

Антропоморфна метафора як одна з релевантних форм образного слововжитку функціонує в поетичній мові для актуалізації нового уявлення, неповторної художньої якості. У текстах М. Вінграновського світ реальний і світ фантазії постають у вербалізованій предметній конкретиці; послідовно витримується паралелізм світу природи і життя людини. Для мовотворення одуховленої дійсності митець добирає слова з різних семантичних комплексів. Усталеною є, зокрема, персоніфікація просторових реалій, небесних тіл, природних явищ, об'єктів флори, як наприклад: *В брунатних берегах ріка багряна мріє, / І гай засмучений стоїть, як чоловік* [3, с. 42], *На синю синь води лягла від хмари тінь, / Посумувала хмара за собою. / До вечора іде, холонучи, теплінь / І тулиться до каменя щокою* [2, с. 100], *Ходімте в сад. Я покажу вам сад, / Де на колінах яблуні спить вітер. / А згорблений чумацький небопад / Освітлює пахучі очі квітів* [3, с. 78]. Семантичне варіювання лексичних одиниць у поетичних текстах М. Вінграновського увиразнює естетичну значущість художнього слова.

Л і т е р а т у р а :

1. Алексієнко Л. А., Дарчук Н. П. Метафора у параметризованій базі даних сучасної української поетичної мови // Вісник Київського лінгвістичного університету. Філологія. – 2003. – Т. 6. – № 2. – С. 61-67.
2. Вінграновський М. С. Вибрані твори. – К. : Дніпро, 1986. – 436 с.
3. Вінграновський М. С. З обійнятих тобою днів : Поезії. – К. : Веселка, 1993. – 303 с.
4. Дзюба І. Духовна міра таланту // Вінграновський М. С. Вибрані твори. – К. : Дніпро, 1986. – С. 5-22.
5. Дзюба І. Чарівник слова // Вінграновський М. С. З обійнятих тобою днів: Поезії. – К. : Веселка, 1993. – С. 5-12.
6. Іздрік Д. Вінграновський Микола. – Режим доступу : // <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/gk-av.htm>.
7. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ. – К. : Радянська школа, 1977. – 112 с.
8. Ставицька Л. О. Естетика слова в українській поезії 10 – 30 рр. ХХ ст. – К. : Правда Ярославичів, 2000. – 156 с.
9. Сулима М. Срібний берег поета (філологічна студія) // Дніпро. – 1979. – № 11. – С. 151-153.
10. Шевельов Ю. Троє прощань і про те, що таке історія української літератури // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ століття : у 4 кн. – 2-е вид., змін., допрац., доп. – К. : Аконіт, 2001. – Кн. 3. – С. 675-679.

Исследование посвящено лингвостилистической интерпретации антропоморфной метафоры – одного из наиболее показательных средств образности в поэтическом творчестве Николая Винграновского.

Ключевые слова: *поэтическая речь, антропоморфная метафора, структура, семантика.*

The investigation is devoted to the linguistic stylistic analysis of the anthropomorphous metaphor as a relevant instrument of Mykola Vingranovsky's creative works.

Keywords: *poetic language, anthropomorphous metaphor, structure, semantics.*

Гребинник Л. В.
Национальный педагогический университет
имени М. П. Драгоманова

ОСОБЕННОСТИ ДЕРИВАЦИИ АДЪЕКТИВНЫХ ИНТЕРЛЕКСЕМ В НЕМЕЦКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются морфолого-словообразовательные особенности интернационализмов, выделяется и обосновывается понятие интерморфемы как структурной единицы интерсистемы. На примере адъективных интерлексем прослеживается явление